

МА Славиша Тубин

Универзитет у Београду

Православни богословски факултет

slavisa.tubin91@gmail.com

ORCID: 0009-0000-0269-2408

ПРАВОСЛАВНА ВЈЕРОНАУКА У ЕПАРХИЈИ ЗВОРНИЧКО-ТУЗЛАНСКОЈ (1992–2000)

Апстракт: Циљ овог рада јесте да прикаже историјат ревитализације и општих одлика живота Православне вјеронауке у Епархији зворничко-тузланској у посљедњој деценији XX вијека. До Другог свјетског рата вјеронаука је у школској настави унутар Епархије заузимала мјесто редовног предмета. У комунизму је укинута као редовни предмет 1946, а њена факултативна настава званично је окончана у школама 1951. године. Од тада, све до 1992. постојала је само ваншколска катихезација. Епархија је спремно дочекала реституцију вјеронауке у школама као редовног предмета 1993. године, када је постављено 120 вјероучитеља, углавном парохијских свештеника. У ратним годинама, као и до краја деведесетих, настава вјеронауке је успијешно извођена у основним школама. Вјероучитељи Епархије су обавјештавали епископа о раду, уз извјештаје о потребама, проблемима и препорукама за усавршавање наставе. Успијешно спровођење вјеронауке у школама Епархије зворничко-тузланске надгледали су архијерејски црквено-просвјетни референти и школски надзорници за Православну вјеронауку.

Кључне ријечи: Епархија зворничко-тузланска, Православна вјеронаука, вјерска настава, вјероучитељи, парохијско свештенство, Република Српска.

* * *

У Републици Српској 2023. прослављен је јубилеј тридесет година вјеронауке у школском систему. Живот Православне вјеронауке у прекодринским крајевима представљао је посебно црквено-просвјетно искуство у Српској цркви. Будући да се враћање вјеронауке у васпитно-образовни систем Републике Српске догодило у прошлом миленијуму, јавила се потреба

да се освијетле моменти увођења Православне вјеронауке кроз појединачни живот и рад епархија Српске православне цркве у Републици Српској. У бурном XX вијеку вјеронаука је укидана и воспостављана у школској настави. Постоји неколико научних и стручних чланака који се тичу живота Православне вјеронауке.¹ Међутим, они се баве општим цртама живота Православне вјеронауке у цијелој Републици Српској и – у ужем смислу – не постоји књига или научни рад који се бави историјом вјеронауке на нивоу Епархије зворничко-тузланске. Узевши у обзир поменуте радове, истраживања ове студије углавном се темеље на проучавању докумената из Архива Епархије зворничко-тузланске, у коме постоји грађа достављених одлука Светог синода, као и релевантна документација саме Епархије.² Овај рад има за циљ да освијетли основне кораке у увођењу Православне вјеронауке у образовно-васпитни систем Републике Српске током деведесетих година, у контексту њених животних околности које су карактерисале реализацију наставе у Епархији зворничко-тузланској.

Говорећи о Православној вјеронауци у Епархији зворничко-тузланској, неопходно је направити мањи осврт на њен историјат до 1991. године. Почетком двадесетог вијека, вјерска настава се изводила при црквеним школама. Тако је Епархија 1910. имала двадесет и три основне српске православне школе.³ Након Првог свјетског рата, вјерска настава је била редован предмет у основним и средњим школама. У вријеме Краљевине Југославије отварање су бројне школе, па је тако већ до 1930. вјеронаука предавана у 124 основне школе.⁴ Пред Други свјетски рат, до 1940. године, настава вјеронауке је извођена у 180 основних школа.⁵ У комунизму је крајем

1 У питању је низ радова С. Лукића, углавном сличног садржаја: С. Лукић, *Православна вјеронаука у Републици Српској*, Вероучитељ у школи 2 (2011), 97–101; исти, *Допринос Православне вјеронауке васпитно-образовном процесу у Босни и Херцеговини*, Теолошки погледи 2 (2020), 403–418; исти, *Улога Православне вјеронауке у религиозности младих Републике Српске*, Видослов 91 (2024), 5–16. Затим и радови: В. Вуковић, *Православна вјеронаука у основним школама у Босни и Херцеговини кроз историју*, Наша школа 2 (2015), 97–105; Б. Максимовић, *Правни положај вјерске наставе у бившим републикама СФР Југославије*, Годишњак 15 (2017), 116–139.

2 Документација вјеронауке у Архиву, услед ратних дешавања у 20. вијеку, сељења Архива из Тузле у Бијељину и низа других околности, веома је оскудна када је ријеч о периоду до деведесетих година, које су садржајем задовољавајуће документоване.

3 *Источник* 23/24 (1910), 341.

4 Архив Епархије зворничко-тузланске (=АЕЗТ), Фонд Канцеларије Епископа Нектарија (=ФКЕН), *Извјештај о раду Српско-православног епархијског црквеног суда у Тузли за 1929. год. поднесен ЊПГ др Нектарију Круљу, Епископу у сједници од 26/13 марта 1930. године*, дос. бр. 329/2.

5 Исто, *Извјештај Епископа зворничко-тузланског Нектарија САС СПЦ о раду за 1940. годину*, дос. 339/13, бр. 389–1940.

1944. вјеронаука изгубила статус редовног предмета, а 1946. изгубила је статус предмета који се оцјењује. Коначно је 1951. године вјеронаука у потпуности избачена из школства.⁶ Период до 1992. карактеристичан је по извођењу ваншколске вјерске наставе, коју је у различитим условима и приликама спроводило свештенство Епархије. Крајем осамдесетих година, већина парохија је имала организовану ваншколску катихезацију.⁷

Припрема за институционализацију Православне вјеронауке у свјетлу одлука Светог архијерејског синода СПЦ и њихове примјене

Готово већина свештеника Епархије до 1991. године стално или по-времено вршили су катихезацију на својим парохијама. С друге стране, било је парохија које поменуте године нису имале катихезацију. Те године је вјеронаука послје вишестраначких избора у Босни и Херцеговини враћена у наставу као факултативни предмет без оцјењивања.⁸ Пратећи развој ситуације у прекодринским крајевима који су били условљени буђењем вјере у народу, кроз низ одлука, Свети синод је дјеловао са циљем припреме свих предуслова за спремно увођење вјеронауке као редовног предмета у школском систему. Први предуслов за то је био увођење вјеронауке при свим парохијама. У два акта од 2. јуна 1992. упућених од стране Светог синода српске цркве епископу зворничко-тузланском Василију, могу да се прате први кораци припреме за редовну наставу Православне вјеронауке. У првом акту (бр. 1897/зап. 1178) Свети синод упућује на стање у народу, примећујући да постоји велики број одраслих који не посједују елементарна знања о вјери, те да треба да се приступи катихезацији одраслих, а нарочито будућих неофита. На концу, Синод упућује епископа да треба настојати – гдје је то могуће, и гдје постоји воља (услови) – да свештенство вјерску наставу изводи „у школама, у ваннаставно време (нпр. суботом)”.⁹

У вези са овим је и сљедећи акт Синода (бр. 1813/зап. 1162), упућен епископу зворничко-тузланском. Синод прослијеђује одлуку Светог архијерејског сабора Српске православне цркве на основу чијег садржаја је јасно да се црква припремала за пуно увођење вјеронауке у школски систем, те

6 В. Вуковић, *нав. дело*, 101–102; Б. Максимовић, *нав. дело*, 118.

7 АЕЗТ, Фонд Канцеларије Епископа Василија (=ФКЕВ), *Извјештаји архијерејских намјесника о извршеној годишњој ревизији, 1988–1991*.

8 Б. Максимовић, *нав. дело*, 126; С. Лукић, *Допринос Православне вјеронауке*, 404; исти, *Улога Православне вјеронауке*, 7; *Атлас Епархије зворничко-тузланске са демографском анализом*, изд. Уређивачки одбор Епархије зворничко-тузланске, Бијељина, 2022, 132.

9 АЕЗТ, Фонд Црквена просвјета (=ФЦП), кутија Вјеронаука 1 (=В1), *Акт Светог Архијерејског Синода СПЦ*, бр. 1897/зап. 1178, 2. јуна 1992.

да благослов вјеронауке, односно катихетско поучавање дјеце, представља основ православног вјерског одгоја, васпитања и образовања. У том смислу, уколико неко од „верних”, дакле ко себе сматра православним хришћанином, неће прихватити да његова дјеца уче вјеронауку, сабор је запријетио канонским мјерама: „Свети архијерејски сабор од 26/13. маја 1992, под АСбр. 61/зап. 178, донео је следећу одлуку: Сва српска православна деца школског узраста обавезна су да уче веронауку. Уколико ово неко од верних не прихвати, применити одговарајуће канонске мере.” Даље, из текста слиједе упуте по којима извођење вјерске наставе треба „организовати на најцелисходнији начин, према приликама у којима се ко налази”.¹⁰ Дакле, прије институционализације, требало је свуда да заживи „импровизовани” ваннаставни (ваншколски) вид извођења Православне вјеронауке, свакако као припрема вјерника – родитеља и ученика, у смислу навикавања на момент увођења наставе као предмета у школским клупама. У том контексту, извршење задатка „организације (вјеронауке) на најцелисходнији начин, према приликама у којима се ко налази”, допао је, свакако, на парохијско свештенство, које ће се и овом приликом доказати као перјаница Српске цркве на „теренском” мисионарско-дјелатном и проповиједном пољу.

Да је задатак успјешног постављања темеља вјеронауке, односно њене ревитализације заповјеђен парохијском свештенству, видимо у акту Синода, бр. 2585/зап. 1689, из 6. августа 1992. године, достављеном епископу зворничко-тузланском. Синод упућује да треба усвојити приједлог Просветног одбора Архијерејском синоду и да епархијски архијереји „нареде подручном им свештенству да сваки парохијски свештеник, има посебно да одговара за верску наставу у својој парохији. Уколико пак има више парохија, односно пароха при једном храму, наставу има држати сваки парох деци из своје парохије. Препоручити да верску наставу држе и ђакони при храмовима у којим служе”. Из реченог је јасно да ће сваки свештеник имати обавезу извођења вјеронауке и да ће одговарати за катихезацију дјеце своје парохије. Другим ријечима, у складу са овим актом и препоруком архијерејима да кроз „наређење” заповиједе свештенству, јасно је да се вјеронаука животно веже за парохијску службу свештеника. Даље, након што је у чину парохијског свештенства препознат предавачки кадар за вјеронауку, Синод је приступио теми плана и програма, свакако, као сљедећој незаобилазној ставки, неопходној за вјеронауку у контексту школског предмета. У наставку акта Синод упућује архијереје да је у току израда нацрта плана и програма, јер је епископ жички Стефан прихватио

10 Исто, *Акт Светог Архијерејског Синода СПЦ*, бр. 1813/зап. 1162, 2. јуна 1992.

да заједно са протођаконом Радомиром Ракићем „изради нацрт програма извођења верске наставе за школску децу”.¹¹

Како је у пракси изгледала „импровизована” (ваншколска) настава вјеронауке у Епархији зворничко-тузланској, на коју је позвано свештенство у складу са три претходно поменуте одлуке Синода? Као примјер стваралачке „импровизације” парохијског свештенства у извођењу вјеронауке, можемо навести мисију бијељинског пароха Недељка Пајића. Тадашњи архијерејски замјеник и будући главни координатор вјеронауке у Епархији, прота Недељко извјештава архијереја да од 3. септембра 1992. почиње са емитовањем радио-вјеронауке на СИМ радију, и то сваког четвртка. Радио-час почиње око 10.10 часова, траје петнаест минута, а реприза је око 16.30 часова. По плану, прота извјештава да ће програм трајати до Божића, што је мисијски важно, будући да „још увијек немамо утврђено похађање вјеронауке по школама на нашој парохији”.¹²

У акту Синода од 28. септембра, упућеном епископу Василију, опет се потврђује одговорност парохијског свештенства за вјеронауку – „сваки свештеник одговара за извођење верске наставе у својој парохији”. Потом у овом акту Синод шаље препоруке о начину извођења вјеронауке, у смислу њеног повезивања са практичним црквено-богослужбеним животом. Препоруке се односе на то да се одржавањем вјерске наставе дјеца што више везују за Цркву пјевањем, читањем Апостола на богослужењу и осталим примјерима практичног помагања на служби. На концу, акт казује да се као наставни уџбеник обавезно користи „С нами Бог од Софије Куломзин”, који штампа Свети синод.¹³

Овим актом можемо да видимо завршетак треће и завршне припремне фазе које су биле неизоставне за будуће школско извођење наставе, које је припремао Свети синод и које ће нагло заживјети у Републици Српској. Можемо да идентификујемо као прву фазу обезбјеђивање наставног кадра – оличеног у парохијском свештенству,¹⁴ другу као припремани наставни план и програм, а трећу у виду обзнањивања првог уџбеника. Кадар ће временом да се усавршава, мијења по потреби и допуњава, као и сам

11 Исто, бр. 2585/зап. 1689, 6. августа 1992.

12 Исто, ЕБр. 497, 8. септембра 1992.

13 Исто, бр. 3912/Зап. 2031, 28. септембра 1992.

14 Поређења ради, данас, у 21. вијеку, у „теренској пракси” у Епархији зворничко-тузланској настоји се да се парохијско свештенство растерети предавања вјеронауке у основним и средњим школама. Иако, у зависности од случаја, наставу држе и парохијски свештеници – позитивни услови и кадровске могућности пружили су прилику да благослов за вјероучитеља имају махом ђакони и дипломирани теолози (свештенички кандидати, лаици и вјероучитељице).

наставни план и програм, те бројни уџбеници. Такође, на основу одлука Светог синода, као увод можемо да идентификујемо обавезност похађања вјеронауке у контексту послушања Цркви, као и поменуто ваннаставно извођење вјеронауке у смислу навикавања на будућу вјеронауку у школи. На концу, можемо закључити да је озбиљност у постављању три припремене фазе, захваљујући одлукама Светог синода 1992. године – као и њихово „теренско” спровођење у Епархији зворничко-тузланској – резултирало спремним дочекивањем институционализације редовне вјеронауке.

Вијест о увођењу вјеронауке као редовног предмета и организација услова за наставу у Епархији

Вјеронаука је као обавезни предмет враћена у Наставни план и програм Републике Српске у другом полугодишту школске 1992/1993. године, дакле у вријеме Одбрамбено-отаџбинског рата. У времену након завршетка рата, Православна вјеронаука у јурисдикцијским областима Епархије увођена је и на просторима кантона Федерације Босне и Херцеговине и Дистрикта Брчко. У Тузланском кантону је уведена 1999, али није било организације наставе за православне ученике све до 2013. године. У Републици Српској је вјеронаука од увођења имала статус редовног предмета, са нумеричким оцјењивањем, и настава се изводила један час седмично.¹⁵

У епархијском акту 681, од 14. децембра 1992, епископ зворничко-тузлански Василије јавља *Свему свештенству, монаштву и манастирским управама путем архијерејских намјесника*: „Скупштина Републике Српске одлучила је да се са почетком од другог полугодишта школске 1992–1993. године отпочне са одржавањем вјеронауке у основним школама.” Овај акт је по снази свога садржаја један од најважнијих, када је у питању разумијевање васпоставе вјеронауке у школском систему. Незаобилазан је и у контексту схватања првих корака који су условили брзу али истовремено и квалитетну организацију наставе.¹⁶ Актом епископ обавјештава свештенство да ће вјеронауку предавати у школама лица која одреди надлежни архијереј. Да би се што успјешније вјерска настава предавала, епископ је најавио одржавање једнодневнoг семинара са свештенством на коме ће предавање одржати представник „српског министарства за културу” (Републике Српске). На том семинару – казује епископ Василије – биће обавезни да присуствују сви будући вјероучитељи, који ће бити постављени у ургентном времену. Као изразито важан детаљ јављају се даље статистичке упуте, које су парохијски свештеници били обавезни што прије да доставе. Наиме, да би

15 Видјети: В. Вуковић, *нав. дело*, 102; *Атлас Епархије зворничко-тузланске*, 132.

16 АЕЗТ, ФЦП, В1, ЕБр. 681, 14. децембар 1992.

се могао направити распоред за вјерочитеље, потребно је било доставити сљедеће податке: а) у ком мјесту постоји основна школа; б) да се достави постојећи број разреда у школи; в) да се достави статистика о бројном стању ученика по разредима; г) име директора школе; д) колико је школа удаљена од мјеста становања пароха, и за које вријеме до исте парох може да стигне. На крају, епископ казује: „Напомињемо да ће вјероучитељи бити плаћени као и сви остали наставници – учитељи.” Истакнуто је и то да се „интервентно” приступило изради наставног плана и програма за вјеро-науку у Републици Српској.

Старање да се настава изводи квалитетно, као и корелација између њеног теренског извођења у школама са Црквом, захтијевала је посебно тијело, које би координисало сав рад Православне вјеронауке унутар Епархије и које би редовно реферисало епархијском архијереју. Препознавање те потребе проналазимо у усвојеном реферату Светом синоду кроз *Допис* Радомира Поповића, доцента Православног богословског факултета у Београду, 30. септембра 1992. (заведен у АЕЗТ, под бројем, ЕБр. 695, 14. 12. 1992). Поповић каже: „Слободан сам да предложим да у свакој нашој Епархији постоји посебан орган који би се бавио проблемима верске наставе и који би био спреман у сваком моменту и ситуацији да буде на помоћи парохијским свештеницима и вероучитељима на терену, а који би истовремено контактирао са Богословским факултетом [и] Светим синодом.” Његов *Допис* Синод је усвојио и као прилог акта доставио епархијама (акт Синода, бр. 3720/зап. 3283, 19. новембра 1992. упућеног епископу Василију). Готово истовјетно се говори у акту Синода, бр. 4203/Зап. 3704, од 29. децембра 1992. године, упућеном епископу Василију (у Дјеловодном протоколу, заведено, 29. дец. 92, бр. 773, *Одлука Синода да се у епархијама оснују одбори који би пратили рад и начин извођења верске наставе*).¹⁷

Поред поменутих докумената од 29. децембра 1992, које је доставио Свети синод, проналазимо још докумената важних за схватање првих корака Цркве у животном пројекту ревитализације Православне вјеронауке. У акту Синода, бр. 4206/зап. 3703, 29. децембар 1992. године, упућеног епископу Василију, Синод казује: „Усвојити предлог Просветног одбора при Светом архијерејском синоду и, у циљу помоћи при извођењу наставе веронауке у основим школама Републике Српске, приступити штампању новог тиража књиге *Вера светих* од владике Николаја (Велимировића). Исто, тако, усвојити предлог Просветног одбора и вероучитеље постављати првенствено у већим градовима.” Истог датума је епархијски документ ЕБр. 766 (29. децембар 1992), а у њему видимо први наставни план и програм који је сачинио ректор београдске богословије Душан Дачић за осмог-

17 За поменуте документе види: АЕЗТ, ФЦП, В1.

дишњу школу и доставио митрополиту дабробосанском Николају, који је све прослиједио владици зворничко-тузланском.¹⁸

Документи првих епархијских упута вјероучитељима

За даље схватање првих епархијских корака у школској ревитализацији Православне вјеронауке значајна су још два документа, која налазимо у АЕЗТ. Први је документ под називом *Кратко упутство вјероучитељима* и има пет страна, а потписао их је епископ Василије. У њему проналазимо први поднаслов: *Опште напомене*. У њему епископ говори о прилици која се указала у контексту вјеронауке, односно о значају могућности њеног извођења у државним школама. Епископ упућује на то да је стање вјерске свијести изузетно ниско у нашем народу, те ју је потребно подићи. Епископ даље упућује да, и поред бројних потешкоћа које предстоје, задатак подизања свијести почива на тадашњој генерацији вјероучитеља. У истом контексту – казује епископ – ни сами родитељи будућих ђака вјеронауке нису имали елементарно вјерско образовање. Препознају се неке од потешкоћа које чекају будуће вјероучитеље, а прва од њих би могла бити чињеница да се они нису стручно припремали за ту службу, у ужем смислу, па да у нашој Цркви нису постојали никакви програми, уџбеници, приручна средства и слично. Даље може да се чита важно упутство о томе да су у нашим школама дјеца преоптерећена постојећим градивом, па су под стресом, нервозна и напета, те да зато треба водити рачуна да их часови вјеронауке додатно не оптерете. У вези са претходно реченим, вјероучитељи ће имати задатак и обавезу да практично сами осмисле наставу вјеронауке, прилагођавајући је савременим педагошким и методолошким задацима. Упућује се да тај посао омогућава креативност, али самим тим и велику одговорност. Каже се да се не смије изгубити из вида искуство вјеронауке између два рата, када је „учење вјеронауке због, неадекватних метода, било контрапродуктивно”. Дакле, као највећа опасност у реализацији вјеронауке, у документу се вјероучитељима предочава да са наставом не преоптерете дјецу, односно да вјерска настава не буде таква да дјецу одбије од вјере и цркве.

Сљедећи наслов у документу гласи: *Циљ вјерске наставе*. Циљ је да се „првенствено код дјеце развије љубав према Богу, да се у њима образује истински људски лик и образ и изазове спремност на активан хришћански живот, тј. живот у Цркви. Другим ријечима, за Цркву, циљ вјеронауке није првенствено знање (интелектуално) о Богу, него живот са Богом и у Богу”. Трећи наслов је: *Метод вјерске наставе*. Ово поглавље приказује методологију извођења Православне вјеронауке у школама. Наиме, вјероучитељи

треба да имају на уму да је пут (метод) Христос, и „да је без живота у Христу вјеронаука мртво слово на папиру”. Даље се упућује да се вјеронаука не смије одвајати од конкретног живота Цркве. Школска клупа и учионица не могу се одвојити од храма. Свештеници и остали вјероучитељи упућују се на то да морају бити познаваоци дјечије психологије, да користе савремена наставна средства и да својим дјеловањем у настави морају показати бескрајну љубав и стрпљење према дјеци. Упуте говоре да вјероучитељ не смије правити разлику међу дјецом, да не смије постављати „крути ауторитет” и да треба да поштује личност дјетета, да упозна најприје свако дијете, његове особине, породичну ситуацију. Даље се каже да излагање вјероучитеља не смије бити дуже од петнаест минута, а остало време треба искористити за разговор са дјецом. Не треба их тјерати да уче напамет и кроз дефиниције. Треба користити филмове, илустрације и сл. Када се говори о Светој Тројици, не треба говорити о Богу као строгом судији, већ о Богу љубави и опраштања. Омогућити на часовима развој креативности ђака, те да сликају ликове Христа, Богородице, светитеља. Ако је могуће, треба се сусретати што чешће са родитељима дјеце. Треба се користити методом очигледне наставе, поклониčkih путовања, показивања, храма, олтара, икона и сл. Игра је важан метод учења. Развијање љубави међу дјецом, родитељима. Литургијско васпитање, богослужење, читање, пјевање, задужења, чтецирање, хор, припремање приредби, рецитација, учење три главне молитаве: „Оченаш”, „Богородице Дјево”, „Симбол вјере”. Дјеци се ништа не смије наметати. Треба дјецу старијих разреда упознати са другим хришћанским деноминацијама. Вјероучитељ мора да оствари добар контакт са другим професорима. Ако је вјероучитељ „цивилно лице” (лаик), требало би да сарађује са свештеником и епископом. Предвиђено је да епископ и свештеник посјећују часове кад могу, ако је могуће, трудити се да се дјеци набаве бесплатни уџбеници.

Други документ са потписом епископа Василија носи назив: *Наставни план и програм за осмогодишње школе у Републици Српској*. Има четири стране. Документ као приручнике за рад вјеронауке помиње: 1) Од Радослава Доброте и Мушике Драгичевић: *Хришћанска наука Православне Цркве* (Шибеник, 1990); 2) Од епископа Николаја Велимировића: *Вера светих – Катихизис Источне православне цркве*. У документу даље налазимо наставни план и програм са 25 тема о хришћанској вјери уопште, библијске и јеванђелске приче, Симбол вјере и тему Крсне славе. На крају документа су кратка упутства за рад и упутство о писаној припреми часа вјеронауке.¹⁹

19 Поред овог документа, у истом смислу, в. АЕЗТ, Протокол Епархијског црквеног суда, *Кратко упутство вјероучитељима са општим напоменама*, ЕБр. 29, 29. 1. 1993.

Епископ Василије 8. марта 1993. извјештава Свети синод о томе да је 2. марта одржан семинар за вјероучитеље на коме су била предавања са упутствима за будући рад. На њему је предочен значај одговорности ситуације у којој дјеца кроз вјероучитеља треба да спознају Бога и вјеру. У том допису (износећи своје мишљење као препоруку), епископ Василије у контексту оспособљавања будућих вјероучитеља истиче да „људе на Богословском институту много не цедити већ оспособити за рад у школама”.²⁰

Колико су свештеници озбиљно приступили достављању адекватних статистичких података по захтјеву поменутог акта бр. 681. од 14. децембра 1992, види се по томе што највећи дио Епархијске грађе за вјеронауку од 1992. године, када је почела да се прикупља, па све до 2000, управо чине достављени извјештаји епископу о броју ђака, разредима и осталим аспектима извођења наставе.²¹ Свештеници су на вријеме уредно доставили податке,²² а епископ је подијелио благослове за вјеронауку, поставивши вјероучитеље. Настава је почела да се реализује у већини школа, иако је било ратно вријеме. Тако 22. децембра 1993. дописом Епархији Свети синод констатује: „Са посебном радошћу узети на знање одлуку Његовог Преосвештенства Епископа зворничко-тузланског Василија којом је поставио 120 вјероучитеља у основним и средњим школама које се налазе у подручној му епархији.”²³

Изазови и даљи ток развоја

Од плодова вјеронауке очекивало се да пружи већи степен развијене црквености код дјеце. Она се, прије свега, очитовала у учешћу у богослужбеном животу и истовремено је кроз богослужење пружала практични дио наставе ученицима. У епархијском допису *Архијерејским намјесницима Епархије зворничко-тузланске* (1994), епископ похваљује да су неки вјероучитељи успјешно дјецу привукли у храм, да она на велико задовољство Цркве редовно похађају богослужења, те да се и даље препоручује свештенству да „дјецу не силом, већ љубављу приволе да долазе редовно на света богослужења”, да заволе цркве, пјевају, звоне, послужују у олтару.²⁴ Понегдје се настава тешко одржавала усљед ратних дејстава, попут школа у Горњој

20 АЕЗТ, ФЦП, В1.

21 Погледати бројне документе у: АЕЗТ, ФЦП, В1 и Вјеронаука 2 (=В2).

22 Као примјер „уредног и истинољубивог”, епископ Василије похвалио је извјештај протонамјесника М. Симића у Чечави. АЕЗТ, ФЦП, В1, ЕБр. 143–1, 23. 02. 1993.

23 Исто, *Акт Светог Синода СПЦ*, бр. 3765/зап. 2494, 22. децембар 1993.

24 Исто, ЕБр. 183, 31. март 1994.

Слатини, Растошници или школа дрињачке парохије.²⁵ Чак и у ратно вријеме, Епархија је мислила на мисијско-харитативни моменат у вјеронауци. Тако *Дописом архијерејским намјесницима* (1994), епископ тражи да вјероучитељи доставе број ђака завршног разреда како би се сваком дјетету поклонила по једна књига моралне садржине на самом крају основног образовања.²⁶

Током школске 1992/1993. и 1993/1994. године, Епархија је детаљно пратила рад вјероучитеља „на терену”. Од њих је тражено да редовно достављају податке о броју ђака којима предају, да опишу атмосферу у школи, успјех ученика на крају године, текуће проблеме, као и да издвоје приједлоге који би могли олакшати, побољшати или на било који начин унаприједити наставу Православне вјеронауке. Генерално гледано, успјех ђака је био врло добар и одличан. Као највећи проблеми јављају се неприлагођеност плана и програма дјеци, приједлози за побољшање истог и неразумијевање колега у школама. У контексту посљедњег, вјероучитељи извјештавају да још увијек међу колегама у школама постоје људи који имају идеолошке предрасуде према Цркви и према вјеронауци у настави. Тако извјештаји вјероучитеља понекад садржавају и некоректан однос према њима. Као врхунац некоректног односа према вјероучитељу је то да им директори самоиницијативно не дају плату. Такав је случај рецимо био у ОШ „Алекса Шантић” у Угљевику, гдје вјероучитељ уопште није био на платном списку, нити је имао икакве накнаде за путне трошкове, за разлику од осталих. У неким се школама празник Светог Саве није обиљежавао резањем славског колача.²⁷

С друге стране, већина извјештаја о искуству у школама за 1993/1994. свједочи да је школско особље „врло коректно према вјероучитељу” или да у том погледу „нема проблема”. Вјероучитељи предлажу, поред штампања уџбеника, и помоћне књижице, попут буквара или сликовница. У својим замислима о богаћењу наставе вјеронауке, вјероучитељи су били ентузијастично креативни, иако је било ратно вријеме. Тако не само Свети синод и епархијски епископ, већ и сами вјероучитељи препоручују да се више пажње поклони практичној настави у храму. Уз храм, рецимо, да се оснује фонд да дјеца могу отпутовати на екскурзију, да могу отићи у неку другу цркву и да тамо пјевају и тако се ваннаставно вежу за Цркву вјеронауком.²⁸

Разумијевши потребе вјеронауке, а истовремено имајући на уму незавидно финансијско стање, неки вјероучитељи су гледали да растерете

25 За примјер в. исто, ЕБр. 216, 10. 3. 1993.

26 Исто, ЕБр. 184–94, 31. марта 1994.

27 Исто, ЕБр. 638–11, 29. септембар 1994.

28 Види извјештај вјероучитеља, свештеника Р. Врачевића: Исто, ЕБр. 638–7, 29. 9. 1994.

финансијске трошкове Епархије тако што ће сами пронаћи новчане прилоге. У зворничкој парохији је, рецимо, 1993. било потребно 2.500 уџбеника за дјецу, а парох (вјероучитељ) је обавјестио владика да је нашао спонзора за штампање.²⁹

Својом педантношћу издваја се извјештај епископу који су заједно поднијели бијељински вјероучитељи – протојереј-ставрофор Недељко Пајић, протојереј-ставрофор Цвико Мојић, протојереј Бојо Стевић и ђакон Митар Тешић. Они у извјештају казују да се успјех ђака у бијељинским школама креће од врло доброг до одличног, да се стиче утисак да су дјеца преоптерећена материјом других предмета, те да би им вјеронаука требала бити радост, а не преоптерећење. Закључују да је програм за дјецу преобиман, да нема адекватних уџбеника, а да се предавања ослањају на памћење и диктирање. Стога, предлажу да се план и програм сведу на најосновније, односно 30% дотадашњег, како дјеци не би био „терет и како не би замрзили вјеронауку, као својевремено марксизам”. У контексту праксе, истичу потребу да дјецу треба вјежбати духовне пјесме, а ради будућег усавршавања плана и програма да се „консултују практичари и предавачи који имају искуства у вези са програмом”.³⁰

У ратној 1993/1994. изгледа да је највећи проблем неких вјероучитеља био што директори школа самоиницијативно нису исплаћивали плате вјероучитељима, а осталим наставницима и учитељима јесу. Такође, неки вјероучитељи су били преоптерећени бројем часова, како је то било, примјера ради, у Добоју. Појавио се приједлог директорима да саставе разреде, али они то нису хтјели. У неким мјестима, попут Чечаве, Теслића и Бољанића, отежавајући фактор су били људи који нису дозволили прославу Светог Саве, како је то Министарство просвјете одлучило, али особље није дозволило, што је знак „да се још на водећим мјестима налазе људи који не могу да се одрекну заблуда старог система”.³¹

Као најважнији почетни проблем је било поменуто изостајање плате вјероучитељима, што је било противно одлуци Владе РС. У том смислу, Епархија је упутила упит министру образовања, прослиједивши и жалбу вјероучитеља зворничког намјесништва о изостајању плата. Епархијском управном одбору Епархије је 1. септембра 1994. проф. др Љубомир Зукловић, министар образовања, науке и културе Републике Српске, доставио

29 Исто, ЕБр. 29, 30 априла 1993. Очигледно је да се вјероучитељ старао да дјелује по препоруци владике Василија да, „ако је могуће трудити се да се набаве бесплатни уџбеници дјеци” (горе поменути, први документ из 1993. године).

30 Исто, ЕБр. 638, 29. септембар 1994.

31 Исто, ЕБр. 397-1, 10 мај 1994.

одговор на упит. У њему стоји да министарство обезбјеђује запосленицима плату, да је плата регулисана платним списком и фондом (нормом) часова, да се дају у бруто износу, те доставља закон из 1993, по коме наставника вјеронауке у школи поставља директор на основу конкурса. Потврђује да вјероучитељи имају право на плату током читаве календарске године и да је школа дужна да врши пријаву радног односа пензијско-инвалидском фонду, као и здравственој заштити.³² Овај допис Епархија је умножила и достављала вјероучитељима, од којих су неки очигледно били принуђени да се боре за своја права пред школским директорима.

Као један од најважнијих сегмената у потпуној рестаурацији вјеронауке јавља се васпостављање прославе Светог Саве у школама. Тако је Епархија у децембру 1994. послала допис свим свештеницима и вјероучитељима да се потруде (и изборе) око прославе Светог Сава у школама 1995. године, макар и на најскромнији начин.³³

Надзор наставе: црквено-просвјетни референт и школски надзорник за вјеронауку

Архив Епархије садржи извјештаје свештеника-вјероучитеља закључно са 1994. годином, а од 1995. па надаље, до 2000. године, на просторима епархијских намјесништава појављују се *црквенопросвјетни референти*.³⁴ Обилазили су часове и контролом утврђивали како се предаје вјеронаука, оцјењивали су рад вјероучитеља и подносили су „Извјештаје о предавању вјеронауке у школама”. Извјештаји су садржавали статистику и информације: седиште школе, основни подаци о њој, број одјељења којима вјероучитељ предаје, број одржаних часова, да ли вјероучитељ предаје по плану и програму „или личном нахођењу”, да ли има писане припреме и, на крају, извјештаји су садржавали примједбе, уколико је за њима било потребе. Примјери напомена могли су да укључују оцјене референта о томе да ли су ученици савладали градиво, да је то заслуга вјероучитеља, да ли се по питању личности вјероучитеља примијети његов труд, те да је то евидентно из показаног знања самих ђака. Закључци референта углавном могли су да

32 Исто, Бр. 142-I, 10. октобар 1994.

33 Исто, ФКЕВ, *Допис архијерејским намјесницима*, ЕБр. 804, 7. 12. 1994.

34 Архијерејска намјесништва имала су *црквенопросвјетног референта*, кога је именовао епископ и који је вршио надзор вјеронауке у школама и о томе подносио извјештај епархијском архијереју. У служби црквенопросвјетних референата можемо препознати реализацију потребе за надзорним органом Цркве над вјеронауком, у свакој епархији (поменути приједлог Р. Поповића, усвојен од Светог Архијерејског Синода 1992. године).

носе оцјену да је „вјероучитељ редован, јер су ђаци заинтересовани“, или да су показали добро знање приликом инспекције наставе. Тако један извјештај помиње као похвално то што је примијећено приликом посјете часу да су ученици првог разреда заинтересовани, „иако су тек кренули у школу“. Напомене и примједбе референта нису по правилу биле увијек похвалног карактера, напротив, већински могу се окарактерисати као неутралне, у смислу извјештаја о успијешној инспекцији у којој је без посебне похвале закључено да вјероучитељ ради свој посао. С друге стране, референти су извјештавали епископа уколико би примијетили неку неправилност или било шта што заслужује негативну примједбу. То би нашло своје мјесто у извјештају.³⁵ У 2000. години „школски надзорник за Православну вјеронауку“ слао је „Евидентни лист о извршеном прегледу наставе“. Ту су забиљежена и мишљења управе школе о вјероучитељу и његовом извођењу наставе, што из интервјуа са њима сачињава школски надзорник.

Крајем вијека, 2000. године, за Православну вјеронауку утврђује се јединствени *Катихетски одбор* на нивоу читаве БиХ. У доставци српским архијерејима у БиХ епископ бихаћко-петровачки Хризостом, као предсједник Катихетског одбора, јавља да је одржана сједница 28. септембра 2000, те да је у тачки један утврђено да су својим дописима архијереји верификовали Катихетски одбор и закључке са прве сједнице 7. августа. Катихетски одбор се захвалио проти Недељку Пајићу, члану одбора из Зворничко-тузланске епархије, који је својим радом помогао благовремено штампање новог плана и програма.³⁶ У доставци из децембра 2000. епископ Василије обавјештава Свети синод да све основне школе у Републици Српској имају уједначен план и програм, са адекватним уџбеницима за свих осам разреда, као и формуларе који се испуњавају у току предавања од стране вјероучитеља.³⁷ Ово обавјештење је изузетно важно када се узме у обзир да и данас

35 Види: АЕЗТ, ФЦП, В2.

36 Исто, ЕБр. 574, 18. 10. 2000.

37 У прилогу Светом синоду наведени су: 1. Наставни план и програм православне вјеронауке за осмогодишње школе у Републици Српској; 2. Свеска за припреме и праћење рада ученика; 3. Формулар годишњег планирања наставе са бројем часова по мјесецима; 4. Формулар мјесечног планирања наставе; 5. Уџбеник за први разред основне школе – Православна вјеронаука, написао свештеник Крстан Дубравац; 6. Уџбеник за други разред основне школе – Православна вјеронаука, написао свештеник Крстан Дубравац; 7. Уџбеник за трећи разред основне школе – Православна вјеронаука, написао Његово Преосвештенство Господин Хризостом, епископ бихаћко-петровачки; 8. Уџбеник за четврти разред основне школе – Православна вјеронаука, написао протојереј Момчило Пејичић; 9. Уџбеник за пети разред основне школе – Историја хришћанске цркве, написао јереј Нико Мојсиловић; 10. Уџбеник за шести разред основне школе – Историја Српске православне цркве са народном историјом, написао

постоје школски предмети у Републици Српској који немају уџбенике за све разреде. Дакле, већ 2000. године Православна вјеронаука као школски предмет испунила је све теоретске и практичне услове „на терену” за трајно институционално постојање у школском васпитно-образовном процесу Републике Српске. На таквим основама, у 21. вијеку вјеронаука ће учврстити своје мјесто у образовно-васпитном систему Републике Српске, не само у основним школама, већ ће од школске 2018/2019. бити уведена и у средњошколско образовање.³⁸

* * *

У првој половини XX вијека вјеронаука је имала своје мјесто у школском систему. Из идеолошких разлога изопштена је из школа у вријеме комунизма. Најприје је 1946. постала факултативни предмет ван наставног времена и само неколико година доцније 1951. њено предавање у школама је забрањено. Од тада па до 1991. наступило је вријеме харизматске катихезације на парохијама. До 1991. већина пароха је вршила катихезацију, тако да је Епархија спремно дочекала враћање вјеронауке у школске клупе, најприје као факултативног предмета, а затим током школске 1992/1993. године и као редовног предмета. Можемо препознати низ фаза које освјетљују пут ревитализације Православне вјеронауке на територијама Епархије зворничко-тузланске. Свети архијерејски синод Српске православне цркве је најприје својим инструкцијама о обавезној ваншколској катихезацији и припреми свештенства за вјерску наставу обезбједио основне услове за будућу институционализацију вјеронауке. Затим су, уз координацију и упуте Светог синода, усвојени наставни план и програм, први уџбеници, донесене су прве упуте вјероучитељима, одржавани су стручни семинари. Настава вјеронауке је имала за основни методолошки циљ да ученике веже за практични дио вјере, односно за свето богослужење. Задатак успјешног извођења наставе Православне вјеронауке изнијели су парохијски свештеници као вјероучитељи. Њиховим трудом реализована је настава и у тешким годинама Одбрамбено-отаџбинског рата. Међу почетним проблемима у корацима ревитализоване наставе вјеронауке издвајају се недовољна прилагођеност

протојереј-ставрофор Недељко Пајић; 11. Уџбеник за седми разред основне школе – Православна вјеронаука, написао свештеник Вељко Стојановић; 12. Уџбеник за осми разред основне школе – Православна етика, написао Слободан Врховац. АЕЗТ, ФЦП, В2, ЕБр. 571, 5. децембар 2000. О овом наставном плану и програму усвојеном од Катихетског одбора 2000. године, види: С. Лукић, *Православна вјеронаука*, 100; В. Вуковић, *нав. дело*, 2015, 103; С. Лукић, *Улога Православне вјеронауке*, 7–8.

38 О томе видјети: С. Лукић, *Допринос Православне вјеронауке*, 405; исти, *Улога Православне вјеронауке*, 8, 14; Б. Максимовић, *нав. дело*, 129.

плана и програма, тј. потреба за скраћивањем градива, удаљеност школа, ратне околности, ријетко али присутно неразумијевање колега и директора у школама, борба за здравствена и финансијска права вјероучитеља, као и духовна права, попут васпостављања прославе Савиндана. Епархија је успоставила црквено-просвјетна тијела за праћења рада вјероучитеља у школама. Крај вијека Православна вјеронаука је дочекала са усавршеним планом и програмом и са уџбеницима за све разреде основних школа.

РЕФЕРЕНЦЕ / REFERENCES

Необјављени извори / Unpublished sources

1. Архив Епархије зворничко-тузланске (АЕЗТ) [Arhiv Eparhije zvorničko-tuzlanske (AEZT)]
 - Акти Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве (АСАС) [Akti Svetog Arhijerejskog Sinoda Srpske Pravoslavne Crkve (ASAS)]
 - Акти и документа Епархије зворничко-тузланске [Akti i dokumenta Eparhije zvorničko-tuzlanske]
 - Протокол Епархијског црквеног суда 1991–1993. [Protokol Eparhijskog crkvenog suda 1991–1993]
 - Фонд Епархијског управног одбора [Fond Eparhijskog upravnog odbora]
 - Фонд Канцеларије Епископа Нектарија (ФКЕН) [Fond Kancelarije Episkopa Nektarija (FKEN)]
 - Фонд Канцеларије Епископа Василија (ФКЕВ) [Fond Kancelarije Episkopa Vasilija (FKEV)]
 - Фонд Црквена просвјета (ФЦП) [Fond crkvena prosvjeta (FCP)]

Периодика / Periodicals

1. *Источник* (1910) [*Istočnik* (1910)].

Литература / Literature

1. *Атлас Епархије зворничко-тузланске са демографском анализом*, изд. Уређивачки одбор Епархије зворничко-тузланске, Бијељина, 2022. [*Atlas Eparhije zvorničko-tuzlanske sa demografskom analizom*, izd. Uređivački odbor Eparhije zvorničko-tuzlanske, Bijeljina, 2022].
2. В. Вуковић, *Православна вјеронаука у основним школама у Босни и Херцеговини кроз историју*, *Наша школа* 2 (2015), 97–105. [V. Vuković, *Pravoslavna vjeronauka u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini kroz istoriju*, *Naša škola* 2 (2015), 97–105].
3. С. Лукић, *Православна вјеронаука у Републици Српској*, *Вероучитељ у школи* 2 (2011), 97–101. [S. Lukić, *Pravoslavna vjeronauka u Republici Srpskoj*, *Veroučitelj u školi* 2 (2011), 97–101].

4. Исти, *Допринос Православне вјеронауке васпитно-образовном процесу у Босни и Херцеговини*, Теолошки погледи 2 (2020), 403–418. [Isti, *Doprinos Pravoslavne vjeronauke vaspitno-obrazovnom procesu u Bosni i Hercegovini*, Teološki pogledi 2 (2020), 403–418].
5. Исти, *Улога Православне вјеронауке у религиозности младих Републике Српске*, Видослов 91 (2024), 5–16. [Isti, *Uloga Pravoslavne vjeronauke u religioznosti mladih Republike Srpske*, Vidoslov 91 (2024), 5–16].
6. Б. Максимовић, *Правни положај вјерске наставе у бившим републикама СФР Југославије*, Годишњак 15 (2017), 116–139. [B. Maksimović, *Pravni položaj vjerske nastave u bivšim republikama SFR Jugoslavije*, Godišnjak 15 (2017), 116–139].

ORTHODOX RELIGIOUS EDUCATION IN THE DIOCESE OF ZVORNIK AND TUZLA (1992–2000)

Summary

During communist rule, in 1951, Orthodox Religious Education was excluded from regular classes in primary and secondary schools in Yugoslavia. From 1951 to 1992, the Eparchy of Zvornik and Tuzla saw a period of catechesis conducted in churches and parishes. In the Republic of Srpska, Orthodox Religious Education was reintroduced to primary schools in 1992/1993. Parish priests played a key role in the successful implementation of religious education classes. By 1993, 120 religious teachers had been appointed within the Diocese. Efforts were made to connect students to the practical aspects of liturgical life in the Serbian Church through the teaching of Orthodox Religious Education. A significant part of the restoration of religious education in schools was the successful revival of St. Sava celebrations, led by the religious teachers. The initial challenges in implementing Orthodox Religious Education were overcome through the effective and pragmatic actions of the Diocese, as well as the dedication of the religious teachers. The work of religious teachers in the Eparchy of Zvornik and Tuzla was overseen by religious education supervisors.